

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора

Андрусяк Ірини Павлівни

на дисертаційне дослідження Задорожного Назара Михайловича

на тему: «Кримінологічний аспект самогубства в Україні»

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії

у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Самогубство є однією з найгостріших соціальних проблем в Україні. Його масштаби викликають занепокоєння не лише у медичній та соціальній сфері, а й у кримінології. Попри те, що сам факт суїциду не є кримінальним правопорушенням, він може бути пов'язаний із криміногенними обставинами: доведенням до самогубства (ст. 120 КК України), насильством, булінгом, жорстоким поведінням у сім'ї або установах закритого типу. Відтак дослідження суїциду як кримінологічного феномену набуває особливої актуальності.

Актуальність даної теми обумовлюється зростанням кількості самогубств в українському суспільстві, особливо серед підлітків, військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Суїцидальна поведінка стає не лише соціальною та психологічною проблемою, а й об'єктом кримінологічного аналізу через її зв'язок із злочинністю, девіантністю, насильством та недостатньою ефективністю системи профілактики.

Недостатнє нормативне врегулювання запобіжних заходів, відсутність дієвої міжвідомчої взаємодії та низький рівень обізнаності органів правопорядку щодо виявлення ознак суїцидальної поведінки потребують всебічного наукового дослідження. Кримінологічне вивчення цього явища спрямоване на формування ефективної політики запобігання самогубствам та розробку профілактичних механізмів, здатних знизити рівень смертності від самогубств в Україні.

У зв'язку з цим, дослідження кримінологічного аспекту самогубства на рівні дисертаційного дослідження, що комплексно здійснено Н. Задорожним виступає не лише науково-теоретичним завданням, а й практичним інструментом для вдосконалення правової системи України в умовах глобальних та внутрішніх змін.

Доречно констатувати **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**, зокрема дисертаційне дослідження виконано відповідно до положень стратегічних документів, що регулюють питання захисту життя та здоров'я людини, зокрема Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» від 15 січня 2025 року № 4223-IX, Указу Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року № 119/2021, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, затвердженої Указом Президента України від 29 червня 2021 року, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року №2229; Указу Президента України від 30 вересня 2019 року №722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Дослідження відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2021–2025 роки, затвердженим Національною академією правових наук України 26 березня 2021 року, які визначають пріоритетні напрями фундаментальних та прикладних досліджень у галузях правового забезпечення інформаційної сфери, цифрової трансформації, національної безпеки та оборони, а також правового захисту прав і свобод людини в умовах сучасних викликів.

Також роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної діяльності кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» у межах науково-дослідної роботи «Концептуальна доктрина правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах розбудови правової держави» (номер державної реєстрації 0122U000732, термін виконання: 2021-2026 роки).

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача.

Слід позитивно оцінити науковий рівень дисертації та публікацій, що полягає у обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації Задорожного Н.М. Такий високий рівень досягається завдяки використанню багатого теоретичного та практичного матеріалу, системному підходу до дослідження самогубства. Дослідження автора ґрунтується на аналізі національних та міжнародних джерел, що дозволяє чітко виявити закономірності розвитку самогубства.

Дисертація демонструє значну глибину аналізу самогубства, враховуючи його функціональну роль у формуванні правової свідомості суспільства, вплив на законодавчий процес та організацію державної влади. Наукові положення, викладені в роботі, обґрунтовані широким спектром досліджених теорій та концепцій, що дозволяє стверджувати про їх наукову новизну та практичну значимість.

Також, високий рівень наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації та репрезентований у публікаціях, ґрунтується на глибокому аналізі кримінологічного аспекту самогубства, що включає різноманітні теоретичні підходи. Крім того, враховано соціально-реалістичний та модерністський підходи, що дозволяють відобразити еволюцію розуміння самогубства в контексті історичних і соціальних змін. Такий підхід забезпечує наукову достовірність і дозволяє сформулювати рекомендації, що мають практичне значення для сучасного правового розвитку.

Результати значно підвищують науковий рівень висновків дисертації, оскільки вони базуються на статистичних даних. Вражаюча кількість використаних джерел, що налічує 402, свідчить про глибокий аналіз наукової літератури та різноманітних підходів до досліджуваної теми, що забезпечує всебічність і наукову обґрунтованість роботи.

Висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, є логічними та системними, спираються на фактичні дані та емпіричний матеріал, зокрема, на дослідження правової практики України та міжнародний досвід. Автор не лише теоретично визначає поняття самогубства, а й пропонує практичні механізми його запобігання. Його рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства в Україні здатні сприяти покращенню ситуації щодо вчинення самогубства.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях.

Дослідження Н. Задорожного зосереджене на вивченні запобігання самогубству в Україні з урахуванням сучасного стану кримінально-правового регулювання та кримінологічних закономірностей. Автор уперше довів, що самогубство, як фонове для злочинності явище, має двосторонню кореляцію з насильницькою злочинністю, і його аналіз через призму теорії потокової аналогії дозволяє зрозуміти взаємозв'язок між соціальними факторами, що сприяють виникненню обох явищ, зокрема соціальною нерівністю та економічним розвитком. Автор також запропонував комплексний підхід до запобігання самогубствам шляхом інтеграції міжсекторальних зусиль та розробки національної стратегії, що враховує медичні, соціальні та культурні аспекти для створення ефективної системи підтримки і запобігання серед вразливих груп населення та залучення регіональних та громадських секторів соціально-правового життя.

Робота доводить, що самогубство має специфічну роль у державній та суспільній реальності, зокрема через його зв'язок із соціальними, економічними та криміногенними процесами. Суїцид не лише відображає внутрішній психологічний стан окремої особи, а й виступає індикатором глибших суспільних проблем, таких як рівень насильства, соціальної дезадаптації, байдужості інституцій до потреб вразливих груп населення. Зростання кількості самогубств, особливо серед неповнолітніх, військових, осіб у місцях позбавлення волі, свідчить про системні

недоліки у профілактиці, соціальному захисті та правозастосуванні, що вимагає комплексного кримінологічного аналізу та міжгалузевого підходу до вирішення цієї проблеми.

Особливо важливою є розроблений дослідником комплексний підхід до запобігання самогубствам шляхом інтеграції міжсекторальних зусиль та розробки національної стратегії, що враховує медичні, соціальні та культурні аспекти для створення ефективної системи підтримки і запобігання серед вразливих груп населення та залучення регіональних та громадських секторів соціально-правового життя.

Зокрема, Н. Задорожний виокремив наступні історичні етапи соціального аналізу самогубства як явища:

- теологічне сприйняття гріховності самогубства, що поширювалися на державно-правові відносини, яке проявлялося у: регулюванні феномену в межах церковної юрисдикції (духовні суди) та канонічного права; суспільній стигматизації, громадському відчуженні, який супроводжується страхом; відмові у традиційних поховальних обрядах; визнання системи соціального впливу самогубців навіть після смерті (традиція розорення їх могил з наміром повпливати на погоду); табування обговорення суїцидальної поведінки; моральне засудження; відсутність аналізу психологічних причин вчинку (V–XVII ст.);
- світоглядна трансформації розуміння самогубства, що включає наступне розуміння діяння: декриміналізація вчинку; пошук етико-моральних причин діяння; відсутність домінування релігійної оцінки феномену; інституціоналізація соціального дискурсу щодо суїциду; трансформація тлумачення ролі держави від репресивного контролера до гаранта соціальної підтримки (XVIII – середина XIX століття у країнах західної Європи);
- інформаційна закритість діяння в межах державної політики: табування проблематики; викривлення реальної соціальної картини; статистичне замовчування заперечення легітимності самогубства як індивідуального рішення

людини; політизованість діяння через утотоження з антирадянською поведінкою; ігнорування прав окремої людини (1940-ті – 1980-ті роки XX століття в СРСР);

- становлення сучасного дискурсу про суїцидальну діяльність, що характеризується: усвідомленням психологічної природи суїцидальної поведінки; стимулювання державної політики розвитку інституцій психічного здоров'я і кризової допомоги; зміна суспільного наративу від моралізаторства до емпатії і профілактики; інтернаціоналізація підходів із залученням стандартів ВООЗ та інших міжнародних організацій; залучення громадськості до обговорення проблем ментального здоров'я (1991 р – до цього часу).

Загалом, дослідження Н. Задорожного робить значний внесок у наукове розуміння кримінологічного аспекту самогубства, його ролі в контексті запобігання, що відкриває нові перспективи для подальших наукових розробок у цій сфері.

Здобувач демонструє активну наукову діяльність, спрямовану на розвиток обраної теми дослідження. Основні положення і результати дисертації здобувача викладено у 8 авторських наукових публікаціях, що свідчить про всебічне висвітлення наукової роботи та її апробацію в науковому середовищі. Серед цих публікацій 4 статті були опубліковані в наукових фахових виданнях України, що підкреслює їх наукову значущість та відповідність вимогам академічної спільноти. Додатково, здобувач активно презентував результати дослідження на 4 науково-практичних заходах і конференціях, що дозволяє оцінити значення роботи в контексті сучасних наукових дискусій.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Мета дисертаційної роботи є розроблення теоретичних засад щодо запобігання самогубству в Україні з урахуванням сучасного стану кримінально-правового регулювання, кримінологічних закономірностей, а також військово-політичних, соціальних, психологічних і філософсько-правових аспектів цього

явища.

Для досягнення поставленої мети визначено кілька ключових завдань. Одне з них — розглянути історичний розвиток поняття самогубства, проаналізувати еволюцію соціальних і правових поглядів на це явище в різні історичні періоди, а також його взаємозв'язок з кримінальною політикою та правовими системами.

Крім того, автор ставить завдання дослідити стан, динаміку та структуру проявів самогубств у різних соціально-демографічних групах населення з урахуванням таких чинників, як вік, стать, рівень освіти, соціальний статус, а також простежити зміни у їх проявах у часовому вимірі та в контексті соціально-економічних і культурних трансформацій. Окремо виокремлені завдання визначення детермінантів вчинення самогубства шляхом аналізу комплексу соціальних, психологічних, економічних, культурних, медичних та кримінологічних чинників, що безпосередньо або опосередковано впливають на формування суїцидальної поведінки. Із зазначених завдань особливо важливим є виокремлення загально-соціальних заходів запобігання самогубству, які включають формування сприятливого соціального середовища, розвиток системи психосоціальної підтримки, підвищення рівня обізнаності населення про проблеми психічного здоров'я, зниження стигматизації психічних розладів, впровадження освітніх програм з розвитку емоційного інтелекту та стресостійкості, а також державна підтримка вразливих верств населення.

Визначені завдання та наукові висновки дозволяють дослідити кримінологічний аспект самогубства з різних точок зору та розкрити його роль у сучасних умовах, зокрема у воєнних та глобалізаційних контекстах.

Методологічна основа дослідження фокусується на загальнонаукових, спеціальних методах та підходах, що забезпечують досягнення мети дослідження. Історичний метод допоміг дослідити сучасний стан дослідження згаданої тематики. Герменевтичний метод застосовано для пізнання та інтерпретації наукових розвідок, що сприяло розкриттю змісту й узагальненню відповідних теоретико-

прикладних положень. Формально-логічний метод застосовано для формулювання понять, їхньої класифікації. Функціональний метод – для визначення чинників, які детермінують вчинення самогубства. Порівняльний метод допоміг навести базові основи для імплементації зарубіжних досліджень в українських реаліях. Метод аналізу та синтезу – для проведення та виділення окремих елементів кримінологічної характеристики самогубства. Метод контрольної групи використовувався в процесі пізнання відмінностей поведінки особи схильної до суїцидальних дій, порівно зі здоровою особою. Метод моделювання – для формулювання позицій щодо системи заходів запобігання самогубству. Метод узагальнення – для формулювання висновків. Проведено документальний та статистичний аналіз даних, що стосуються самогубства в Україні та світі.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому.

Дисертаційна робота здобувача є комплексним дослідженням феномену самогубства в контексті його зв'язку з кримінальністю та механізмами запобігання, з особливим акцентом на порівняльний аналіз міжнародного досвіду країн ЄС та НАТО.

У цілому, робота демонструє високий рівень завершеності дослідження, що підтверджується чіткою структурою, логічною послідовністю розділів та детальним розкриттям основних питань, поставлених у меті дисертації.

У Розділі 1 досліджено з науково-історичної перспективи ставлення до самогубства в українському соціумі та українській культурі, а також окремо проаналізовано законодавчі згадки про самогубство на території України. Звернено окрему увагу на новітній історичний етап, що дало змогу досягти унікальних висновків щодо трендів у рівнях самогубства на території України. Уточнено причини різкого сплеску рівня самогубств в Україні після 1991-го року, доведено зв'язок вживання алкоголю та суїцидальності з історичної перспективи.

У Розділі 2 досліджено та проаналізовано масив статистичних даних щодо

вчинених в Україні самогубств, а також статистичні дані міжнародних організацій. Наведено цілісну кримінологічну картину суїцидальності в Україні, зацентровано увагу на недоліках методології у зв'язку з ненадійністю українських статистичних даних, описано високу ймовірність помилкової кваліфікації причин смерті та надано пропозиції щодо удосконалення цього процесу. Обґрунтовано необхідність ширшого застосування в українській науці наукових джерел та досліджень з країн ЄС.

У Розділі 3 докладно проаналізовано зв'язок самогубств і психічного здоров'я, обґрунтовано позицію, що ці явища нерозривно пов'язані та їх потрібно розглядати в комплексі. Уточнено важливість депресивних розладів та біполярного афективного розладу як основних прекурсорів суїцидальної поведінки. Схарактеризовано зв'язок вживання психоактивних речовин та самогубств, наголошено на негативному впливі алкоголю та опіатів, водночас виділено позитивний вплив деяких психоделічних речовин. Надано рекомендації щодо подальших досліджень цієї тематики. Описано особливості інтерперсональної теорії самогубств як новітнього інструменту раціоналізації суїцидальності та рекомендовано враховувати чинники ризику, що пропонує ця теорія як психологічні.

Загалом, зміст дисертації є завершеним і повноцінним, оскільки кожен розділ відповідає на визначені на початку дисертації завдання і дає вичерпний аналіз правової ідеології як важливого елементу в державній та соціальній реальності. Висновки є переконливі, достовірні, обґрунтовані, цілісні та цінними для правової науки.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації у практиці.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані для удосконалення, вивчення та подальшого розвитку аспектів кримінологічної

характеристики самогубства, зокрема для формулювання нових підходів до його класифікації та аналізу, розробки більш ефективних методів дослідження.

Використання результатів дослідження сприятиме формулюванню рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства України в частині, що стосується запобігання самогубствам, а також для розробки механізмів правового реагування на випадки доведення до самогубства або інших видів насильства, що можуть призвести до такого результату, створення ефективних соціальних та медичних програм, спрямованих на запобігання самогубств, включаючи спеціалізовані заходи для підтримки осіб з високим ризиком скоєння самогубства, а також для розробки стратегій національної безпеки, що враховують кримінологічні та соціально-психологічні чинники;

Зауважимо також, що рекомендації дисертації можуть бути використані в навчальних програмах, курсах і семінарах, присвячених кримінології, правам людини, з метою підготовки майбутніх фахівців у цих галузях, а також для підвищення їх кваліфікації в питаннях запобігання та протидії самогубствам, під час підготовки підручників, навчальних посібників та курсу лекцій з навчальних дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право».

Відсутність порушень академічної доброчесності

У дисертаційному дослідженні відсутні порушення академічної доброчесності. Н. Задорожний суворо дотримувався вимог щодо цитування джерел, посилань на роботи інших дослідників і наукових авторитетів, а також зазначення належних авторських прав на використані матеріали. Використання запозичених ідей і результатів інших авторів чітко оформлено згідно з академічними стандартами, що підтверджує прозорість і відповідальність при проведенні наукового дослідження.

Дисертаційне дослідження не містить ознак плагіату, компіляції чи іншої академічної недоброчесності. Автор самостійно здійснював аналіз та узагальнення наукових джерел, застосовуючи оригінальні підходи та концептуальні розробки.

Дискусійні аспекти дисертаційного дослідження.

1. Самогубство за своєю природою не є кримінальним правопорушенням, що ускладнює його вивчення в межах кримінології. Дискусійним є питання: чи варто розглядати суїцидальні дії як об'єкт кримінологічного аналізу, якщо відсутній склад кримінального правопорушення. Водночас практика показує, що деякі випадки (доведення до самогубства, підбурювання, або суїцид у місцях позбавлення волі) мають прямий кримінально-правовий вимір.

2. Частина дослідників розглядає особу, яка вчинила або намагається вчинити суїцид, виключно як жертву соціальних обставин. Інші — звертають увагу на суїцид як форму латентної девіантної чи навіть агресивної поведінки, що іноді межує з криміногенними тенденціями. Дисертанту доречно було дати відповідь, яка його думка стосовно даних тверджень.

3. Фактори, що зумовлюють самогубство: соціальні чи криміногенні? В українській дійсності спостерігається тенденція інтерпретувати самогубство виключно як результат психоемоційної дестабілізації особи. Однак наукова дискусія полягає в тому, чи можна виділити специфічні криміногенні чинники, що сприяють суїциду — наприклад, насильство в сім'ї, булінг, тиск правоохоронних органів, переживання внаслідок вчинення кримінального правопорушення або відбування покарання.

4. Роль держави у запобіганні суїциду — межа між інтервенцією та правом особи на гідність і волевиявлення. Суперечливою є думка про те, наскільки держава має право втручатися у внутрішні мотиви особи щодо припинення власного життя. Це створює етично-правову дилему між повагою до прав людини та зобов'язанням держави захищати життя.

Зауваження, висловлені щодо дисертації, не впливають безпосередньо на її мету та зміст, їх урахування могло б сприяти уточненню окремих теоретичних положень і поглибленню дискусійного потенціалу дослідження.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих здобувачем наукових працях, за оформленням відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 № 283), Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Задорожний Назар Михайлович за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
докторка юридичних наук, доцентка

Ірина АНДРУСЯК

Підпис доц. Ірини АНДРУСЯК засвідчують:
Вчений секретар НУ «Львівська політехніка»
к.т.н, доцент

Роман БРИЛИНСЬКИЙ

